

КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ДОМІНАНТА КОНТРАДИКТОРНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ

О.А. Лимаренко (Одеса)

У статті розглядаються функціонально-семантичні особливості когнітивного дисонансу як домінантного типу контрадикторності в сучасній англійській мові. Виявлені такі умови його виникнення, як порушення каузального зв'язку між реальним та належним і відповідність логічному закону кон'юнкції. Виділено чотири типи дисонантних смислів: порушення, пригнічення, подолання та протилежна оцінка.

Ключові слова: контрадикція, протиріччя, причина, зумовленість, протиставний паратак西斯, допустовий гіпотак西斯.

Е.А. Лимаренко. Когнитивный диссонанс как функционально-семантическая доминанта контрадикторного высказывания. В статье рассмотрены функционально-семантические особенности когнитивного диссонанса как доминирующего типа контрадикторности в современном английском языке. Выявлены такие предпосылки его возникновения, как нарушение каузальной связи между реальным и должным и соответствие логическому закону конъюнкции. Выделено четыре типа диссонантных смыслов: нарушение, подавление, преодоление и противоположной оценки.

Ключевые слова: контрадикция, противоречие, диссонанс, причина, следствие, обусловленность, противительный паратак西斯, уступительный гипотак西斯.

О.А. Lymarenko. Cognitive dissonance as a functional-semantic dominant of contradictory expressions The article deals with semantic and functional peculiarities of the cognitive dissonance as the domain type of contradiction in the modern English language. The following conditions of its existence were determined: violation of causal link between real and proper things and correspondence to the logic conjunction. There are distinguished four types of contradictory relations in the cognitive dissonance: violation, suppression, overcoming and opposite estimation.

Key words: contradiction, contrariness, dissonance, reason, consequence, causedness, adversative parataxis, concessive hypotaxis.

Синтаксис є найбільш складним і суперечливим аспектом в системі мови, оскільки саме в ньому актуалізуються усі її функції, сходяться й взаємодіють її рівні, відбивається онтологія світу і гносеологія спостерігача. Стаючи об'єктом інтердисциплінарних рефлексій, синтаксис виявляє значні розходження поглядів, висуває численні теоретичні проблеми, сприяє пошуку

нових методів і підходів у дослідженні основних своїх одиниць. Одним із таких актуальних підходів є функціонально-семантичний з центром уваги на мисленево-мовленнєвій категоризації дійсності.

Чільне місце серед синтаксичних категорій, що мають когнітивно-дискурсивні витoki, посідає й контрадикція (протиріччя) з такими її різновидами, як

аномалія, контракція, колізія, антиномія, парадокс, абсурд, контраст, девіація, дисонанс тощо, які постають у мові як відношення подвійної орієнтації. Об'єктом пропонованої роботи є контрадикторні конструкції сучасної англійської мови, а предметом – когнітивний дисонанс (КД) як домінуючий тип контрадикторності. Мета роботи – опис функціонально-семантичного потенціалу дисонантного типу контрадикторності.

Розповсюдженим тлумаченням КД є його розу-

Когнітивний дисонанс

- (1) *It's cold today, but John went out without his coat*
- (2) *Bill studied hard, but he failed the exam*
[15, с. 652]
- (3) *Though it was raining outside, he didn't take his umbrella with him* [13, с. 168]
- (4) *Though they were poor, they were generous*
[13, с. 168]
- (5) *Despite having grown up in Paris, Sonia doesn't speak French* [14, с. 734]

Когнітивний консонанс є тим феноменом, у якому дві денотативні ситуації перебувають у відношеннях зумовленості та відповідності нормі. Він базується на стереотипному уявленні мовця про те, що між двома станами речей має бути каузальна залежність: холод \supset пальто (1а), напружене навчання \supset складений іспит (2а), дощ – парасолька (3а); бідність \supset економність (4а), Париж \supset французька мова (5а). Когнітивний дисонанс пов'язаний з протилежним вектором категоризації, коли в епістемічному світі мовця з'являється певного роду «невідповідність сценарію» [10, с. 32]: каузальний зв'язок порушено, консонанс зникає, а з'являється щось таке, що не відповідає усталеним уявленням мовця про належне й реальне.

Проблематизуючи стан речей, мовець обмежується фіксацією того, що він спостерігає, а спостерігаючи, фіксує у вигляді певної невідповідності своїм стереотипним уявленням без пальто попри холод (1), провалений іспит попри напружене навчання (2), без парасольки попри дощ (3), щедрість попри бідність (4), неволодіння французькою попри проживання в Парижі (5). Рухомою силою КД є когнітивна ентропія – «недоінформірованість», відхилення від якогось умовного еталону на фоні нестачі та/або недовикористання певного інформаційного ресурсу»

міння як певного «обмеження на можливість вираження / невираження словом різних смислів з метою усунення різночитань» [8, с. 108]. Такий дисонанс зумовлюється різницею в асоціативних зв'язках між знанням і знаком в індивідуальній свідомості, що зумовлюється помилковою інтерпретацією тієї чи іншої одиниці. Для більш повного уявлення про те, що таке КД, є необхідність порівняти його зі своїм смисловим антиподом – когнітивним консонансом. Розглянемо ряд прикладів.

Когнітивний консонанс

- (1а) *It's cold today, and / therefore John went out in his coat*
- (2а) *Bill studied hard, and / therefore he passed the exam*
- (3а) *It was raining outside, and / therefore he took his umbrella with him*
- (4а) *They were poor and / therefore they were economical*
- (5а) *Sonia grew up in Paris, and / therefore she speaks perfect French*

[7, с. 223], який викликає певного роду когнітивний дискомфорт. Отож КД виступає засобом «гомеостатичної мотивації, покликаної забезпечити усунення виникаючого дискомфорту за рахунок зміни існуючих знань або соціальних установок» [3, с. 12]. Зрозуміло, що дискомфорту вигляді протиріччя між належним і реальним [11, с. 7] корініться не в позамовній дійсності, а в епістемічному світі людини – в її уявленні про норму і не-норму.

У цілому ж до «компетенції» контрардикторності потрапляє такий фрагмент причинно-наслідкового ланцюга, який складається не з двох ланок (як при каузальних відношеннях), а з чотирьох ($\text{Пр}_1 \rightarrow \text{Нс}_1 \rightarrow \text{Пр}_2 \rightarrow \text{Нс}_2$), дві із яких експлікуються а дві – імплікуються. Керуючись засадами функціональної граматики [5, с. 140], можна стверджувати, що будь-яке контрадикторне речення відбиває одну макроситуацію, що складається із двох мікроситуацій – зумовлюючу і зумовлювану.

Отож, до сфери КД входять чотири ланки, які актуалізуються в різних констеляціях: у вигляді експлікованих передумови Пр_1 і факту Нс_2 («антинаслідок» [12, с. 12]) та імплікованих висновку Нс_1 і мотиву Пр_2 . Завдяки очікуваному консеквенту (висновок, СИТ_2), між СИТ_1 і СИТ_4 встановлюється дуга когнітивно-логічного напруження, що вимагає формулю-

вання реальної причини / мотиву того, що діє. Формальний запис відповідної макроситуації набуває вигляду: $\text{СИТ}_1/\text{Пр}_1 \rightarrow \text{СИТ}_2/\text{Нс}_1 - \text{К}_{\text{конт}} - \text{СИТ}_3/\text{Пр}_2 \rightarrow \text{СИТ}_4/\text{Нс}_2$, де $\text{К}_{\text{конт}}$ – конектор. У цій формулі втілено практично всі ті особливості, що реально чи потенційно властиві контрадикторному реченню з огляду на його функціонально-семантичну специфіку.

У структурному плані найбільш продуктивно КД виражається за допомогою протиставного паратаксису з *but / но / але*, допустового іпотаксису з *though / хоча / хоч* і речення з *despite of / несмотря на / вопри*. Наша позиція стосовно допустовості та протиставності зводиться до того, що перша є акцентуацією нереалізованої причини, а друга – акцентуацією несподіваного (міративного) наслідку, що мав би настати в результаті дії якоїсь причини. Інакше кажучи: клауза з *though* вводить причину, а клауза з *but* – наслідок. Так, у реченні (1i) *Though it's cold today, John went out without his coat* перша клауза (*Though it's cold today*) чітко маркує причину, що має бути цілком достатньою підставою для висновку про необхідність теплового одягу. Продовжуючи сентенцією *John went out without his coat*, мовець спрямовує увагу на факт нехтування причиною. Навпаки, у (1) *It's cold today, but John went out without his coat* увага фокусується на фактичному наслідку, який не повинен був, але все ж таки стався, причина чого не експлікується у внутрішньореченньому контексті. Прикметно, що для речення з *but* виявляється не релевантним, чи є лівий кон'юнкт причиною, чи він є наслідком безкінечному ланцюзі каузальних перетворень, тоді як для речення з *though* релевантним видається саме підкреслення причини.

Залежно від того елемента значення, який «відповідає» за порушення норми, можна говорити про різні типи КД. В остаточному підсумку всі вони будуть визначатися специфікою мовленнєвої реалізації, яка чітко вписується в логіко-смысловий інваріант контрадикторних речень: «*Q* має місце вопри *P*». Цією ж формулою визначається і все їх варіативне розмаїття, що його В.З. Санніков формулює у вигляді опозиції «пригнічення» і «подолання» [9: 244-265]. З огляду на це можна далі говорити про логічну і когнітивну семантику контрадикторних конструкцій.

У логічному плані вони відповідають матеріальній імплікації («якщо..., то»): (1) \rightarrow (1i) *If it is cold outside, we usually take our coat*. Якщо ж цього не відбувається, то ми маємо справу з порушенням закону непро-

тирччя (правильно або так, як описується у висловленні, або так, як говорить його заперечення, третього не дано [6. с. 7]). У законі виключення третього має чинність і диз'юнкція («або *P*, або *Q*, але не обидва разом»), яка постулює жорсткий вибір між двома величинами: або $\text{СИТ}_1/\text{Пр}_1 \rightarrow \text{СИТ}_2/\text{Нс}_1$ (*It is cold outside, therefore I take my coat*), або $\text{СИТ}_1/\text{Пр}_1 \rightarrow \text{СИТ}_4/\text{Нс}_2$ (*I take my car, therefore I go out without my coat*). На тлі порушення відразу декількох логічних законів (імплікації, непротиірччя, диз'юнкції) КД парадоксальним чином вписується в кон'юнктивну логіку, яка постулює ідею єдності («і *P* і *Q*»). Пор.: *It is cold outside \wedge John went out without his coat*. Вважається, що висловлення з *but* є специфічним поєднанням двох елементарних висловлень, при якому друге з них перебуває у відношеннях заперечення до першого [7, с. 29].

Аксіологічна основа такої кон'юнкції є заставою для аналізу контрадикторності в межах бінарної опозиції «позитив vs негатив» [5, с. 170]. Однак видається, що колізії, які виникають між частинами цієї конструкції, можуть бути вичерпно описаними не лише на перехресті полюсів «плюс» і «мінус», а й з урахуванням каузальної опозиції «зумовлююче vs зумовлене». Всупереч очікуваному комбінація цих двох опозицій дає не чотири, а три типи контрадикторних смислів: зумовлююча⁽⁻⁾СИТ₁ \rightarrow зумовлювана⁽⁻⁾СИТ₄ (1, 1i), зумовлююча⁽⁺⁾СИТ₁ \rightarrow зумовлювана⁽⁻⁾СИТ₄ (2, 5), зумовлююча⁽⁻⁾СИТ₁ \rightarrow зумовлювана⁽⁺⁾СИТ₄ (4). Четвертий можливий тип (⁽⁺⁾СИТ₁ \rightarrow ⁽⁺⁾СИТ₄) не є релевантним для конструкцій КД, очевидно, через відсутність квантора заперечення, обов'язкового для них у будь-якому вигляді – імпліцитному чи експліцитному [2, с. 63]. Щоправда, науковці не вважають таку ситуацію аномальною, а лише рідко зустріваною («*Она красивая, но умная*» [9, с. 247]). Натомість тут вимальовується ще одна макроситуація протилежної оцінки.

КД типу «порушення чогось» базується на аксіологічній формулі «мінус – мінус» (зумовлююча⁽⁻⁾СИТ₁ \rightarrow зумовлювана⁽⁻⁾СИТ₄). Він спирається на імплікацію «якщо..., то» і може виступати як порушення ментальних стереотипів (1, 1i) або як неможливість умовиводу (6) *The church was crowded but a row of seats at the very front was empty* /Т. Sharpe/. Такі ситуації або не піддаються, або не підлягають поясненню, оскільки силігізм «Я знаю, якщо..., то» для них неприйнятний. Речення цього типу можуть

набувати або статусу міративного наслідку, або не-реалізованої причини.

Міративний («ненормальний» [9: 249]) наслідок є суб'єктивною проекцією того протиріччя, що сприймається мовцем як об'єктивне і відтворюється у вигляді паратаксисту. Так, у реченні (1) *It's cold today* (СИТ₁/Пр₁), *but* (К_{контр}) *John went out without his coat* (СИТ₄/Нс₂) адверсативність і каузальність тісно між собою пов'язані. Однак, при цьому слід мати на увазі, що адверсативний смисл порозуміває причинність, але не навпаки. Це означає, що каузальність і адверсативність перебувають між собою в гіперо-гіпонімічних відношеннях, де перша виступає «даховою» категорією по відношенню до другої.

Нереалізована причина відрізняється від міративного наслідку порядком слідування антецедента і консеквента, що зумовлено способом комунікативного акцентування. Вона також становить собою суб'єктивну проекцію сприйманого мовцем протиріччя як об'єктивного, але у вигляді допустового гіпотаксисту. Зокрема, у (1i) *Though* (К_{контр}) *it's cold today* (СИТ₁/Пр₁), *John went out without his coat* (СИТ₄/Нс₂) дисонантні відношення встановлюються за допомогою конектора, який не тільки маркує КД, а ще й повідомляє про нього випереджаючим сигналом.

Різницю між двома формами втілення КД переконливо формулює В.Ю. Апресян за допомогою шкали жорсткості норм: «порушення жорстких норм (*несмотря*) – середнє порушення норм (*хотя*) – найменше обмеження на характер порушуваних норм (*но*)». Вона пише: «*Но* вказує на те, що за наявності ситуації Р ситуація не-Q є одним із кількох можливих варіантів розвитку подій – найбільш природним, з точки зору мовця. *Хотя* і *несмотря на* передбачають, що за наявності Р єдиним нормальним варіантом розвитку подій є не-Q. Зв'язок між Р і не-Q, що його задають *хотя* і *несмотря на*, сильніший від *но*. Тому сполучник *но* можливий у більшій кількості контекстів – він не накладає таких сильних обмежень на Р і Q, як два інші» [1, с. 261]. У цілому за цією моделлю, яка відбиває «порушення стереотипних уявлень мовця», будуються більшість контрадикторних конструкцій, які є вельми продуктивними у сучасній англійській мові.

КД типу «пригнічення чогось» конституюються за аксіологічною схемою «плюс – мінус» (зумовлююча (+)СИТ₁ → зумовлювана (-)СИТ₄). Такі смисли можуть профілюватися в дискурсі у вигляді: невда-

лої спроби (7) *I was frantically trying to remember some of the rules about making conversation, but nothing was coming back to me* /J. Armstrong/, безнадійності чи неминучості негативного результату (8) *Although I have the talent to block my thoughts from others, I cannot block them from myself* /T. Ruggiero/, невдалої підміни цілого якоюсь його частиною (9) *There were a couple of the Snack vans beside the building but without any sign of drivers* /J. Armstrong/, протидії з негативним результатом (10) *Despite my staring straight ahead, I could see that the older lady beside me gave us a strange look* /J. Armstrong/, зміни планів на гірше під тиском обставин (11) *I would have gone today, but changed my mind* /R. Hogan/, непереборення достатньої інтенсивності дії (12) *On November 15 they met again in Cairo, but made little progress* /Economist/ тощо. У всіх цих реченнях істинний каузальний зв'язок між двома ситуаціями залишається невираженим, а (-)СИТ₄ виявляється залежною від якоїсь третьої сили (СИТ₃), гіпотетична ж СИТ₂ (наслідок, що міг би статися) перебуває у пресупозиції, тобто існує як таке, що розуміється саме по собі.

КД типу «подолання чогось» утворюються за схемою «мінус – плюс» («зумовлююча (-)СИТ₁ → зумовлювана (+)СИТ₄»). Такі ситуації побутують у дискурсі у вигляді вдалої спроби (13) *I'm not the man you ought to marry, but I will become that man* /Ch. Eagle/, досягнутого успіху на тлі об'єктивної перешкоди (14) *Though he has been in the office for only a few months, he has achieved more than any of his predecessors* [14: 293], переборення недостатньої інтенсивності несприятливої дії (15) *Although I do not have credible proof yet, it appears with certainty that Copolla was behind the murder of the agents on Beta-747* /T. Ruggiero/, ігнорування деяких негативних обставин ((16) *Despite the danger, she longed to enter a dimension they appeared to inhabit easily but which was closed to her* /Ch. Eagle/), випередження деяких негативних обставин (17) «*This is what the council desires, so shall it be. But we must move quickly before Copolla makes another move that may hurt us* /T. Ruggiero/, переборення чиїхось негативних бажань і планів (18) *Vague doesn't want me to go after him, but I have to* /T. Ruggiero/ тощо.

КД типу «протилежна оцінка» утворюється за аксіологічною схемою «плюс/мінус – мінус» («зумовлююча (+)СИТ₁ → зумовлювана (-)СИТ₄»). Характерною його особливістю є той факт, що зумовлюю-

ча ситуація може бути як позитивною, так і негативною, тоді як зумовлювана – лише негативною. Такі конструкції мають місце при відвертому сигналізованні протиріччя у знанні, розумінні та оцінці. Звідси й наявність в їх лоні таких смислів, як остаточна / істинна оцінка (19) *We may have been wrong about him being dead, but we're still sure about him being crazy* /T. Ruggiero/, гранична оцінка (20) *For those rewards Mrs Psalti would be ruthless enough to swallow three or four years of her life; but it was even more selfish, Carol saw, to use the power she had and Mrs Psalti hadn't* /Ch. Eagle/, бажаність / небажаність чогось (21) *She thought of her flat, but going there meant passing Gary, and she wasn't sure that she wanted to* /Ch. Eagle/, зміна певного стану речей на прямо протилежний (22) *I was dead tired, but a cup of coffee would wake me up* /J. Armstrong/тощо. КД цього типу характеризується тим, що, будучи властивим практично всім ситуаціям, при яких суб'єкт постає перед вибором одного із двох або більше варіантів поведінки, він виникає в ситуаціях, коли одні установки суб'єкта приходять на зміну іншим, коли існують розбіжності між поведінкою і установками після ухвалення рішення, коли всі альтернативи вибору були рівною мірою привабливими [4: 181].

Все вище зазначене дозволяє зробити деякі висновки.

Когнітивний дисонанс становить собою такий різновид протиріччя, який виникає у мовної особистості як невідповідність реального і належного, що проявляється у фіксації нею факту порушення каузального зв'язку (консонансу). На відміну від каузального речення, у якому дійсними є дві ситуації – причина і наслідок – контрадикторне висловлення конституюється чотирма ситуаціями – експлікованою передумовою (власне причина), експлікованим фактом (справжній наслідок), пресупонованим висновком (очікуваний наслідок) і невербалізованим мотивом (справжня причина).

Рухомою силою КД є когнітивна ентропія – недоінформованість мовця, нестача або недовикористання певного інформаційного ресурсу що викликає епістемічний дискомфорт. КД конституюється шляхом порушення відразу декількох логічних законів (імплікації, протиріччя, диз'юнкції), але вписується в пропозиційну логіку кон'юнкції. Остання є специфічним поєднанням двох елементарних висловлень, одне з яких перебуває у відношеннях заперечення до другого, що й стає аксіологічною основою КД. По-

ряд із полюсами «позитив» vs «негатив» для КД релевантною залишається і каузальноопозиція «зумовлюваність vs зумовленість» як така, що відбиває когнітивно-семантичну презумпцію контрадикторного речення: «наслідок *P* має місце попри причину *Q*'.

У сучасній англійській мові існують щонайменше чотири типи контрадикторних висловлень, спеціалізованих на втіленні когнітивного дисонансу за схемами «пригнічення», «подолання», «протилежна оцінка» і «порушення» (набуває в дискурсі вигляду міративного наслідку або нереалізованої причини). Актуалізація того чи іншого типу КД свідчить про те, що когнітивно-семантичною основою контрадикторних конструкцій є єдність і боротьба протилежностей.

Перспективним у плані подальших наукових розвідок видається більш детальне вивчення контрадикторних відношень у плані відбиття ними інших типів і видів протиріччя, а також у плані опису їхньої польової організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян В.Ю. Уступительность языковые связи / В.Ю. Апресян // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура: сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой. – М. : ЯСК, 2004. – С. 255-265.
2. Бакалова З.Н. Соотносительность сложносочиненных и сложноподчиненных предложений несоответствия и уступки / З.Н. Бакалова // Семантика языковых единиц : докл. VI Межд. конф. – М. : СпортАкадемПресс, 1998. – Т. 2. – С. 62–65.
3. Вебер Е.А. Опыт лингвистического исследования когнитивного дисонанса в английском дипломатическом дискурсе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Е.А. Вебер. – Иркутск : ИГЛУ, 2004. – 19 с.
4. Воскобойник Г.Д. Тождество и когнитивный диссонанс в переводческой теории и практике / Г.Д. Воскобойник // Вестник МГЛУ. – М. : МГЛУ, 2004. – Вып. 499. – С. 181-187.
5. Евтюхин В.Б. Группировка полей обусловленности причина, условие, следствие, цель, уступка / В.Б. Евтюхин // Теория функциональной грамматики. – СПб : Наука, 1996. – С. 138-174.
6. Лагута О.Н. Логика и лингвистика / О.Н. Лагута. – Новосибирск : НовГУ, 2000. – 116 с.
7. Приходько А.М. Складно-сурядне речення в сучасній німецькій мові / А.М. Приходько – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 292 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Санников В.З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве / В.З. Санников. – М. : ЯСК, 2008. – 624 с.
10. Урысон Е.В. Семантика союза НО: данные языка о деятельности сознания / Е.В. Урысон // Вопр. языкознания. – 2006. – № 5. – С. 22-42.
11. Фестингер Л. Теория когни-

- тивного диссонанса / Л. Фестингер. – СПб. : Ювента, 1999. – 318 с. 12. Храковский В.С. Уступительные конструкции: семантика, синтаксис, типология // Типология уступительных конструкций / В.С. Храковский. – СПб : Наука, 2004. – С. 9–91. 13. Черникова Н.С. Уступительные конструкции: отклонение от стандарта? (на материале английского языка) / Н.С. Черникова // Язык, коммуникации и социальная среда : сб. науч. трудов – Воронеж : ВГУ, 2004. – Вып. 3. – С. 163-169. 14. Huddleston R. The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 1842 p. 15. Izutsu M.N. Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations / M.N. Izutsu // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam : Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 4. – P. 646–675.